

Niektoré priestorové vlastnosti sociálnej¹ hranice

Juraj MAJO

Abstract: *Social boundaries project the distribution of social and cultural identities in the world. Many social scientists including social geographers accept spatial counterparts of social boundaries. This paper aims at the elementary properties of social boundaries and their geographical context. Typical example of coincidence of space and cultural identity is ethnicity and religion. On the basis of those types of identities we draw examples of enduring efforts of the boundary maintenance and its spatial context.*

Key words: *social boundary, social space, ethnicities, religion, social geography*

Úvod

Ludskú existenciu odnepamäti obklopujú rôzne typy hraníc. V mnohých prípadoch ide o hranice, ktoré sú reálne vytýčené v priestore, avšak často je jedinec obklopený hranicami, ktoré vymedzujú jeho životnú cestu v rámci komunity alebo komunít, ktorých je členom. V každom prípade majú všetky typy hraníc, či už priestorové, sociálne alebo kultúrne spoločný význam: vymedziť a usporiadať životný priestor, určiť jeho limity a očakávané vektory správania. Hoci môžu v mnohých pohľadoch obmedzovať, často však predstavujú vhodný orientačný element na predchádzanie konfliktu a situáciám, ktoré narúšajú vzájomné spolužitie. Takýto prípad predstavujú aj sociálne hranice, zabezpečujú jedincovi a komunite vcelku nerušený rozvoj a odovzdávanie vlastnej identity, čím sa zabezpečí jej zachovanie pre nasledujúce generácie. Existujú prípady, v ktorých sú sociálne hranice totožné s priestorovými a reálne naznačujú stret rôznych typov identít v sociálnom priestore s odrazom vo fyzickom. Nemenej zaujímavou vlastnosťou sociálnych hraníc je aj fakt, že okrem rozdeľovania dokážu aj spájať. V mnohých prípadoch totiž predstavujú jediný priestor stretávania a vzájomného obohacovania vlastných kultúr. V predloženom príspevku sa zameriame na niektoré odrazy sociálnych hraníc v priestore Slovenska. Počas celej jeho histórie bola sociálna hranica významným determinantom rozmiestnenia a hlavne kultúrneho a sociálneho rozvrstvenia populácie so všetkými priestorovými špecifikami.

Teória sociálnej hranice

Sociálna hranica je síce objektom štúdia negeografických vied, určite však niet pochýb, že majú svoj priemet v priestore (Barth, F., 1998). Sociálna hranica totiž vyčleňuje sociálne svety, zložené z viacerých typov identít, osobných alebo kolektívnych. Sociálny svet je tiež priestorovým komponentom (Sundstrom, R.R., 2003, s. 84) a predstavuje dôsledok sociálnej organizácie. Je zrejme, že sociálny priestor Slovenska formovalo v minulosti a aj v súčasnosti viacero typov kolektívnych identít, zrejme najvýraznejšie sa udržiavanie hraníc² a potvrdzovanie vzájomných rozdielov vyskytovalo najmä v prípade etnickej, náboženskej a sociálno-ekonomickej príslušnosti. Intenzita udržiavania a budovania vzájomných sociálnych hraníc sa však v priestore Slovenska často odlišovala. Vzťah sociálneho priestoru vyplneného identitami a vzťahmi medzi nimi vo vzťahu k priestoru si uvedomujú a musia uvedomovať aj geografi. Panelli, R. (2004) priznáva, že identity môžu zaberat', využívať, ovplyvňovať či dokonca prebudovať priestor. V súvislosti s premisou o vzťahu veľkosti sociálnej hranice a intenzity jej udržiavania a medziskupinových rozdieloch a zároveň menšej intenzity medziskupinovej interakcie (Sanders, J. M., 2002) možno skutočne vyvodit', že takéto usporiadanie vzťahov v sociálnej rovine a v sociálnom svete môže mať dopad aj v reálnom priestore. Veľmi vhodným a aj výrazným príkladom udržiavania vzájomnej hranice je príklad priestorovej segregácie a izolácie rôznych, nielen etnických skupín, s ktorými sa stretávame aj u nás.

Azda priestorovo najvýraznejšie priemety sociálnej hranice medzi skupinami predstavujú enklávy, diaspóry a etnické hranice. Všetky tri majú mimoriadny potenciál na štúdium optikou humánnej geo-

¹ Sociálna hranica je tu vo význame členenia sociálnych (kolektívnych) identít a nie sociálno-ekonomickeho statusu, aj keď aj ten môže byť predpokladom na vytváranie sociálnych hraníc

² Podľa Bartha, F. (1969) totiž udržiavanie hranice je základom pre kontinuitu existencie etnickej skupiny, v prenesenom význame každej sociálnej skupiny.

grafie. Enklávy a diaspóry predstavujú zvláštne formy koncentrácie jedincov zdieľajúcich rovnakú identitu na jednom mieste. Tieto formy predstavujú tiež dôsledok viac alebo menej rozsiahlych migračných procesov (Botík, J., 1973). Aj v kultúrnej geografii má fenomén diaspóry významné miesto (Dahlman, C., 2005) najmä vo vzťahu transnacionalizmu, migrácie a z nútenej migrácie vyplývajúca konštrukcia sociálnych hraníc utečencov.

Prvotným faktorom vplývajúcim na tvorbu sociálnych hraníc medzi skupinami je priestorový pohyb obyvateľstva. Pod vplyvom migrácií sa vytvorili viac alebo menej kontrastné komunity, v ktorých sa udržiava vlastná identita. Keďže jednotlivci majú tendenciu vytvárať komunity spolu s jedincami, ktorých vlastnosti nie sú príliš kontrastné, v dejinách sa postupnou konsolidáciou vytvorili priestorovo evidentné komunity, ktoré nemusia obývať súvislý priestor. Členovia komunity jedného typu identity (etnickej alebo náboženskej) však často majú povedomie, že na inom mieste žijú komunity s rovnakým typom identity, rovnakou etnickou alebo náboženskou príslušnosťou. Teóriu tzv. predstavovaných komunit priniesol v roku 1983 B. Anderson³. Hoci bola táto teória aplikovaná na veľký celok, akým je národ alebo konfesia (Stump, W. R., 2008), jej teoretické pohľady je možné použiť aj na priestorovo menej rozšírené skupiny.

Sociálna hranica v etnickom kontexte

Z etnického hľadiska predstavujú sociálne hranice na našom území zrejme najzaujímavejší objekt skúmania. Z nášho územia existuje veľké množstvo prípadov rozdielnej intenzity udržiavania sociálnej hranice. Odrazilo sa to napokon aj na priestorovom rozmiestnení obyvateľstva podľa národnostnej štruktúry. Už Stodola, E. (1912) naznačil na základe ukazovateľov intenzity etnickej exogamie kompaktné osídlenie etnických skupín na Slovensku a aj v Uhorsku v porovnaní z viac roztrúseným osídlením obyvateľstva podľa vierovyznaní. Význam priestoru etnickej hranice ako kontaktnej zóny medzi územiami osídlenými dominantnými etnickými skupinami je aj pre geografovo veľkou výzvou (Majo, J., Kusendová, D., 2007). Najmä z hľadiska skúmania premien v štruktúre obyvateľstva a podmieňujúcich faktorov. Možné posuny v intenzite udržiavania sociálnych hraníc vhodne naznačuje podiel exogamných sobášov, zmeny v absolútnej a relatívnej početnosti príslušníkov jednotlivých skupín medzi cenzami, ako aj zložitá otázka miery intenzity medzigeneračného prenosu etnickej informácie najmä v zmiešaných manželstvách. Nereprodukovaná identita totiž vo väčšej miere naznačuje viac alebo menej postupujúcu intenzitu asimilácie, či už v rámci sledovanej komunity alebo aj na vyššom stupni⁴.

Spôsob osídlenia Slovenska ako aj potreba uchovávaní a reprodukcie tradícií vlastnej komunity a etnického povedomia viedla k tomu, že hranice medzi etnickými skupinami sa prekračovali len výnimočne. Skôr naznačená intenzita medzietnických sobášov bola zriedkavá a miera asimilácie jednotlivca bola otázkou otvorenosti komunity voči ostatným etnickým skupinám. Kaľavský, M. (1994) rozlišuje dva typy komunit podľa vzťahu k asimilácii a v prenesenom význame aj priepustnosti sociálnych hraníc. V tzv. otvorených systémoch osoba, ktorá prešla k inej etnickej príslušnosti prestáva byť považovaná etnicky podľa jej pôvodu, kým v uzavretých systémoch sa prechod k inej etnickej príslušnosti netoleroval, dokonca zosmiešňoval. V uzavretých etnických systémoch sa dokonca považuje za člena etnického kolektívu aj ten jedinec, ktorý bol v ňom vychovávaný, ale sa k nemu nehľási. Otvorené systémy majú tiež vlastné mechanizmy na zachovanie vlastnej identity. Ako príklad otvoreného systému sa považujú niektoré maďarské kalvínske komunity na Zemplíne (Kaľavský, M., 1994).

Najviditeľnejším priestorovým prejavom sociálnej hranice je priestorová segregácia obyvateľstva na základe etnickej príslušnosti. V zmysle Barthovej teórie možno o takomto usporiadaní uvažovať ako o príklade silného potvrdzovania medzietnických rozdielov, ktoré sa prejavovali navonok nielen v priestorovej segregácii a koncentrácii, ale aj v ďalších vonkajších znakoch, na základe ktorých bolo z hľadiska vtedajšej kultúry potrebné uvažovať. Typickým príkladom v našej dávnejšej minulosti bola segregácia židovského obyvateľstva. V súčasnosti je typická pre mnohé regióny segregácia rómskeho obyvateľstva (viac napr. Zubriczký, G., 1998), ktoré obýva prevažne rurálny priestor. Je zjavné, že aj

³ Komunity existujú v predstavách preto, lebo jej členovia, hoci majú rovnakú identitu, sa prevažne nikdy nestretnú a nespoznávajú, ale v predstavách prostredníctvom informácií vedia, že niekde inde existujú jediní s rovnakou identitou (Anderson, B., 1983).

⁴ Príkladová štúdia z územia okresu Galanta ukázala, že v sledovanej kontaktnej slovensko-maďarskej zóne na tomto území došlo v roku 2001 v úplných cenzových a etnicky zmiešaných rodinách k medzigeneračnému úbytku Maďarov na úrovni 35 % a naopak nárast Slovákov predstavoval 43 %. (Majo, J., 2008)

v tomto prípade ide o snahu a v mnohých prípadoch aj potrebu utvrdzovania vzájomných kultúrnych ale najmä sociálnych rozdielov. V porovnaní so židovským segregovaným osídľovaním, ktoré paradoxne najviac prispelo k zachovaniu tradičnej židovskej kultúry, sa to v prípade rómskeho obyvateľstva javí inak. Na jednej strane sa zdá, že majoritou v minulosti vnímané tradičné rómske povolania a črty kultúry ustupujú a strácajú sa, no na druhej strane sme svedkami zvláštneho stavu neprijímania kultúrnych vzorcov majoritnej spoločnosti.

Príkladom diasporálneho osídlenia z minulosti máme zo Slovenska príklad rozptýleného osídlenia Židov, ktorí napríklad v roku 1880 mali svoje zastúpenie v 93 % obcí Slovenska (v súčasných administratívnych hraniciach. Po rímskych katólikoch boli druhým priestorovo najviac rozšíreným vyznaním, aj keď ich celoslovenský podiel nedosiahol podiel 6 %⁵. Nízke zastúpenie na celej populácii a veľké priestorové rozmiestnenie boli základnými parametrami ich diasporálneho života.

Sociálna hranica v náboženskom kontexte

Príkladov priestorového priemetu sociálnej hranice z hľadiska náboženskej identity na Slovensku v súčasnosti nie je veľa, nakoľko v pomerne sekularizovanej súčasnosti už nepredstavuje konfesia výrazný priestorovo diferenciacny činiteľ. Z minulosti máme príklad židovského obyvateľstva, v ktorom sa etnická a konfesijná identita často stotožňovala. Prekračovanie náboženskej hranice v minulosti bolo aj napriek spomínanej Stodolovej menšej kompaktnosti distribúcie konfesií na našom území v porovnaní s etnickou príslušnosťou ťažšie. Súvisí to zrejme aj s tým, že mechanizmy kontroly náboženského života a regulácie prekračovania sociálnej hranice boli v živote bližšie a reálnejšie ako tie etnické. Náboženská identita bola vo veľkej väčšine obcí pretavená do náboženskej inštitúcie, akou bol kostol a najmä duchovná autorita. Možno aj preto sa v rámci kresťanských konfesií nestretávame s potrebou výrazného priestorového diferencovania jednotlivých vyznaní v rámci komunít, nakoľko každá z nich mala „zabezpečenú“ kontrolu v určitých aspektoch života a poznala hranice sociálneho sveta vlastnej komunity.

Veľmi dôležitou a vo svojej podstate aj esenciálnou vlastnosťou etnických ale aj náboženských skupín žijúcich v rôznych priestorových formáciách je reprodukcia vlastnej identity. K reprodukcii etnickej a náboženskej identity dochádza aj v nových priestorových formách, avšak pridávajú sa k nej nové procesy obklopujúceho etnika, ktoré zasahujú do viacerých oblastí života (jazyk, hospodársky život, kultúrne výpožičky a pod.) (Botík, J., 2007). Nemenej významným faktorom ovplyvňujúci životaschopnosť etnickej alebo náboženskej skupiny je miera akceptovania exogamných manželstiev. Možnosť vzniku takéhto manželstva predpokladá vyššiu intenzitu interetnických vzťahov a zároveň naznačuje pomerne výrazný fakt prekročenia sociálnej hranice vlastnej komunity. Práve intenzita a ochota skupiny udržiavať sociálne hranice, t.j. vymedzovať sa voči obklopujúcej majorite je v priamej úmere s intenzitou asimilácie.

Záver

Záverom by som spomenul ešte dva významné spojitosti v intenzite konštruovania a udržiavania sociálnej hranice. Veľmi významným faktorom je kontrast urbánneho a rurálneho priestoru. Mestské prostredie je všeobecne príkladom častejšieho prekračovania a väčšej priepustnosti sociálnej hranice z viacerých hľadísk. V mnohých prípadoch predstavuje mestské prostredie tzv. „melting pot“ pre viaceré, najmä málopočetné identity. Kým v rurálnom priestore sú vhodnejšie podmienky na udržiavanie týchto identít, v mestskom heterogénnom prostredí sú väzby na pôvodnú identitu často slabšie a aj sa ťažšie reprodukovujú. Okrem rurálneho a urbánneho prostredia je dôležitým faktorom aj čas. Za prelomový a možno aj osudový okamih v živote mnohých sociálnych identít by som považoval obdobie od polovice 20. storočia. Pod vplyvom rýchlej urbanizácie, ateizácie a sekularizácie spoločnosti, ako aj ďalších viditeľnejších či latentných procesov v spoločnosti sme často v kontexte celosvetových premien svedkami toho, že sociálne hranice sa v priestore a čase akoby rozplývali a strácali svoj význam, no na druhej strane sa, možno aj ako reakcia na akúsi globalizáciu sociálnych svetov, stále vynárajú okamihy, ktoré význam a potvrdzovanie sociálnej hranice robia stále aktuálnym.

Literatúra

ANDERSON, B., 1991: *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.

⁵ Údaje sú podľa vtedajšieho sčítania obyvateľstva v Uhorsku

- BARTH, F., 1998: Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference. Waveland Press, Long Grove, 155s.
- BOTÍK, J., 2007: Etnická história Slovenska. Lúč Bratislava.
- BOTÍK, J., 1973: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. In: Slovenský národopis, 21, 4, 495–512.
- DAHLMANN, C., 2005: Diaspora. In: A Companion to Cultural Geography, 485–498.
- KALÁVSKÝ, M., 1994: Etnická identita a asimilačné zmeny. In: Etnologické rozpravy. r. 1, č. 1., 5–9.
- MAJO, J., 2008: Space and ethnic identity transmission. Case study from Galanta region. In: My PhD International Conference Papers. (v tlači)
- MAJO, J., KUSEDOVÁ, D., 2007: Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In: Geografický časopis. č.1, roč. 59.
- PANELLI, R., 2004: Social Geographies. From Difference to Action. London, Sage Publications.
- SANDERS, J. M., 2002: Ethnic boundaries and identity in plural societies. In: Annual Review of Sociology, 2002, 28., 327–359.
- STODOLA, E., 1912: Štatistika Slovenska. Turčiansky Sv. Martin, vlastný náklad.
- STUMP, W.R., 2008: The Geography of Religion. Faith, Place, and Space. Rowman & Littlefield Publishers.
- SUNDSTROM, R. R., 2003: Race and place: social space in the production of human kinds. In: Philosophy & Geography, no. 1, vol. 6., 83–95.
- ZUBRICZKÝ, G., 1998: Segregácia rómskeho obyvateľstva vo vidieckych sídlach Slovenska. In: AFRNUC Geographica 41. Univerzita Komenského Bratislava, 113–121.
- A Magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Budapest, 1882.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0579-07 a grantom Univerzity Komenského 325/2008.

Some Spatial Attributes of Social Boundary

Juraj MAJO

***Summary:** Boundaries are specific entities that divide not only physical worlds, but also social worlds. Being contact and uniting zone for more or less social worlds is another noteworthy attribute of social boundary. It is a line or zone where various types of identities meet; afterward possible spatiality of social boundary is known attribute even for non-geographers (Barth, F., 1998). Spatiality of social worlds is evident in the B. Anderson's imagined communities' theory. Social boundaries from the point of view of ethnicity and religion are being discussed in this paper. Those two identities mostly shaped the cultural outlook of Slovakia. Maintaining own ethnic identity as well as religious identity helped communities to survive and reproduce within own cultural patterns with reduced intercultural interaction. Traces of intergroup cooperation were present though. One of the most salient evidence of positive intergroup cooperation is intergroup marriage. Due to cultural face of Slovakia, there were more interdenominational marriages than interethnic. Differences were evident also between urban and rural space, just like the time plays important role in the intensity of social boundaries maintenance. Due to several factors, we consider years after 1950 the most crucial time in boundary maintenance. Especially religious ethnic boundaries become more blurred.*

Adresa autora:

Mgr. Juraj Majo
 Katedra humánnej geografie a demogeografie,
 Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského
 Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
majo@fns.uniba.sk